

Tomasz Lachowski*

Sowieckie ludobójstwo i prawo międzynarodowe. Litewskie zmagania ze zbrodniami ZSRS w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Drelingas*

Soviet genocide and international law. Lithuanian struggle with the crimes of the USSR in the light of the European Court of Human Rights judgment in the case of *Drelingas*

Abstract: The aim of the paper is to analyze the endeavors undertaken by the authorities of independent Lithuania to deal with the crimes committed by the Soviet Union against Lithuanian society, in particular against representatives of the anti-Soviet resistance movement, by using the notion of crime of genocide rooted in international law. The judgment of the European Court of Human Rights in the case of *Drelingas v. Lithuania* of 12 March 2019, which approved the legality of the qualification of “ethno-national-political” genocide of “forest brethren” committed by the Soviet occupation authorities, was one of the key elements confirming the Lithuanian policy in this regard. This ruling reopens the discussion on the possibility of trying the crimes of the Soviet Union, at the same time raising certain legal and political doubts – as generally expressed by the Russian Federation.

Keywords: Soviet genocide, international law, Lithuania, Soviet Union

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza działań podjętych przez władze niepodległej Litwy w celu rozliczenia zbrodni sowieckich popełnionych na społeczeństwie litewskim, w szczególności na reprezentantach antysowieckiego podziemia niepodległościowego, poprzez wykorzystanie prawnomiędzynarodowej kategorii zbrodni ludobójstwa. Kluczowe dla potwierdzenia litewskiej polityki w tym względzie stało się orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Drelingas przeciwko Litwie* z 12 marca 2019 r., które zaaprobowало legalność kwalifikacji prawnej „etno-narodowo-politycznego” genocydu „leśnych braci” dokonanego przez okupacyjną władzę sowiecką. Orzeczenie to, z jednej strony, otwiera na nowo dyskusję w przedmiocie moż-

* Tomasz Lachowski – dr, Uniwersytet Łódzki, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9026-0409>, e-mail: tlachowski@wpia.uni.lodz.pl.

liwości osądzenia zbrodni Związku Sowieckiego, z drugiej jednak, wzbudza pewne wątpliwości natury prawnej oraz politycznej – wyrażane co do zasady przez Federację Rosyjską.

Słowa kluczowe: sowieckie ludobójstwo, prawo międzynarodowe, Litwa, Związek Sowiecki

Wprowadzenie

Trzydzieści lat po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS)¹ większość zbrodni popełnionych przez to państwo i jego przedstawiciele wciąż nie doczekała się prawnego rozliczenia². Przyczyny takiego stanu rzeczy mają przede wszystkim wymiar polityczny i związane są z negocjowanym charakterem transformacji w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej, w tym również tych wyrosłych na gruzach ZSRS. Niewątpliwie na tle całego regionu wyróżniają się państwa bałtyckie, które podjęły zakrojone na szerszą skalę wysiłki prawnokarne w celu osądzenia szeregu zbrodni Związku Sowieckiego poprzez wykorzystanie kategorii niepodlegających przedawnieniu zbrodni międzynarodowych. W tej grupie przoduje Litwa, która przyjęła politykę ścigania przypadków sowieckiego ludobójstwa, określanego właśnie poprzez prawnomiędzynarodową definicję „zbrodni nad zbrodniami”.

Celem artykułu jest analiza działań wdrożonych przez państwo litewskie na poziomie ustawodawczym oraz sądowym w ramach wykorzystania prawnomiędzynarodowej kategorii zbrodni ludobójstwa dla osądzenia zbrodni popełnionych przez okupacyjną władzę sowiecką na społeczeństwie Litwy – w szczególności na przedstawicielach antysowieckiego podziemia niepodległościowego, tzw. „leśnych braćmiach” – jako istotnego wzmocnienia polityki rozrachunków z przeszłością. Kluczowe w tej mierze stało się orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w sprawie *Drelingas przeciwko*

- 1 W ramach niniejszego opracowania Autor posługuje się nazwą „Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich” (Związek Sowiecki, ZSRS), a nie „Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich” (Związek Radziecki, ZSRR). Por. M. Kurkuć, *Związek Sowiecki czy Radziecki? Sowiety czy rady?*, „Arcana”, 27.01.2015, http://www.portal.arcana.pl/Zwiazek-sowiecki-czy-radziecki-sowiety-czy-rady,4294.html?fbclid=IwAR1u345CKISA2N8aS8tw53mGKX4uBMUPndfSmq5Vl_d-97qEjPS5oxlC7zc [dostęp do wszystkich wykorzystanych źródeł internetowych: 15.09.2021].
- 2 Szacuje się, że w latach 1917-1991 śmierć z rąk funkcjonariuszy ZSRS poniosło ok. 20 mln osób. Szerzej: S. Courtois, *Zbrodnie komunizmu*, [w:] *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, K. Bartošek i in., Warszawa 1999, s. 25-26.

Litwie z 2019 r. – centralny punkt odniesienia dla niniejszego opracowania – w którym strasburski Trybunał potwierdził, że akty wymierzone w litewskich partyzantów prowadzących swoją walkę po II wojnie światowej mogą być kwalifikowane jako zbrodnia ludobójstwa w świetle Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r. (dalej także: Konwencja ws. ludobójstwa lub Konwencja ONZ z 1948 r.)³. Z uwagi na specyficzny kontekst aktywności litewskich „leśnych braci” wskazuje się, że zdeterminowane przez litewskie sądy, a następnie zaaprobowane przez ETPC ludobójstwo miało charakter „etno-narodowo-polityczny”, co wzbudziło szereg wątpliwości prawnych, a także politycznych wyrażanych przede wszystkim przez Federację Rosyjską, która w chwili obecnej dąży raczej do rehabilitacji, niż potępienia dziedzictwa ZSRS. Nie ulega jednak wątpliwości, że wyrok Trybunału w Strasburgu może na nowo otworzyć dyskusję w przedmiocie rozliczenia zbrodni Związku Sowieckiego.

W ramach niniejszego opracowania skorzystano z metod badawczych charakterystycznych dla nauk prawnych, w szczególności metody teoretyczno-prawnej i metody analitycznej (mając na względzie przede wszystkim refleksję nad litewskimi rozliczeniami ze zbrodniami ZSRS), a także metody analizy logiczno-językowej, określanej również mianem metody formalno-dogmatycznej (w zakresie odnoszącym się do omówienia przywołanych w artykule orzeczeń ETPC)⁴.

1. Odrzucenie sowieckiej spuścizny po odzyskaniu niepodległości przez Litwę w 1991 roku – kontekst prawnomiędzynarodowy

Po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. Litwa podjęła szereg działań obliczonych na rozrachunek z sowiecką przeszłością, choć – jak się powszechnie wskazuje – nie była to odpowiedź jednoznaczna, co wiązało się przede wszystkim z brakiem przeprowadzenia pełnej

3 Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), (Dz.U. 1952 nr 2 poz. 9).

4 Szerzej: D. van Kędziarski, *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3, s. 5-59.

dekomunizacji⁵. Symboliczne w tym względzie okazało się płynne przekształcenie Komunistycznej Partii Litwy – po uprzednim zerwaniu przez nią więzów z Komunistyczną Partią Związku Sowieckiego w 1989 r. – w Litewską Demokratyczną Partię Pracy w 1990 r. (funkcjonującą od 2001 r. jako Litewska Partia Socjaldemokratyczna), co nie pozwoliło na drastyczne zerwanie z *ancien régime* w sensie politycznym. Podobnie, pomimo przyjęcia w 1998 r. ustawy mającej na celu wyłączenie z życia publicznego dawnych pracowników takich organów, jak NKWD, MGB czy KGB⁶, a także głównej ustawy lustracyjnej z 1999 r.⁷, trudno mówić o pełnej „dekagebizacji” Litwy, co związane było z prawną konstrukcją litewskiej lustracji – przyznanie się do współpracy z KGB w trybie ustawy z 1999 r. oznaczało gwarancję nieujawnienia tego faktu opinii publicznej⁸.

Równocześnie władze niepodległej Litwy (podobnie jak to się stało w dwóch innych państwach bałtyckich) przyjęły stanowisko prawne wskazujące na fakt odzyskania (a nie uzyskania) państwowości i pełnej suwerenności przez Litwę w 1991 r. po okresie nielegalnej okupacji sowieckiej trwającej w latach 1940-1991, z przerwą na okupację niemiecką (1941-1944). Punktem wyjścia stała się konstrukcja prawna *ius postliminii* (mówiąca o odzyskaniu pełni praw po ustaniu stanu niewoli) – wywodząca się jeszcze z prawa rzymskiego – która odnosiła się do oceny działań ZSRS względem Litwy w świetle prawa międzynarodowego. Przyjmuje się bowiem powszechnie, że utworzenie Litewskiej SRS (LSRS) w 1940 r. nastąpiło w wyniku aktu agresji Związku Sowieckiego na istniejącą w latach 1918-1940 Republikę Litewską, stojąc tym samym w sprzeczności z ugruntowaną zasadą prawa między-

5 A. Kuczyńska-Zonik, D. Wilczewski, *Okupacje, dekomunizacja i walka o niepodległość w polityce historycznej państw bałtyckich*, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2019, nr 2, s. 44-45.

6 Ustawa ograniczająca prawo zatrudniania byłych kadrowych pracowników NKWD, NKGB, MGB, KGB, Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos, 16.07.1998, „Valstybės žinios”, 22.07.1998, nr 65-1877.

7 Ustawa o ocenie Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (NKWD, NKGB, MGB, KGB) i bieżącej działalności sztabu tej organizacji, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos” 3 straipsnio pakeitimo įstatymas, 22.04.1999, „Valstybės žinios”, 5.05.1999, nr 39-1199.

8 J. Hyndle, M. Kutysz, *Litwa*, [w:] *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2009, s. 29-32.

narodowego stanowiącą, że „prawo nie może rodzić się z bezprawia” (*ex iniuria ius non oritur*)⁹ – współczesna Litwa jest zatem prawnym kontynuatorem międzywojennej Republiki Litewskiej, a nie LSRS.

Przyjęcie wskazywanego powyżej jednoznacznego stanowiska prawnego miało swoje implikacje również na płaszczyźnie rozrachunków ze zbrodniami przeszłości. Jednym z kluczowych elementów tego procesu stało się sformułowanie strategii „podwójnego ludobójstwa” (popełnionego przez dwa reżimy okupacyjne: niemiecki oraz sowiecki) – nieraz krytykowanej poza Litwą w związku z zarzutem celowego pomniejszenia roli Litwinów w zbrodniach Holokaustu i kolaboracji z III Rzeszą – jako podstawy litewskiej polityki historycznej, w praktyce rozpoczętej jeszcze w ostatnich latach trwania LSRS dzięki zaangażowaniu ruchu Sąjūdis¹⁰. W 1992 r. powstało Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy (choć odpowiednia ustawa została uchwalona przez Sejm Republiki Litewskiej rok później¹¹), mające za zadanie dążenie do urzeczywistnienia sprawiedliwości historycznej poprzez pracę naukowo-badawczą, inicjowanie działań śledczych, a także upamiętnienie ofiar ludobójstw i represji obu totalitarnych reżimów. Następnie z inicjatywy prezydenta Valda Adamkusa w 1998 r. powstała Międzynarodowa Komisja ds. Oceny Zbrodni Nazistowskiego i Sowieckiego Reżimu Okupacyjnego na Litwie (jedna z trzech tzw. „komisji historycznych” utworzonych w państwach bałtyckich w podobnym czasie), która przysłużyła się zwłaszcza upowszechnieniu „trudnej wiedzy” o Holokauście¹².

Ponadto, mając na względzie podnoszony w niniejszym opracowaniu kontekst walki niepodległościowej „leśnych braci”¹³, w 1990 r. li-

- 9 Szerzej: K. Karski, *Rozpad Związku Radzieckiego a prawo międzynarodowe*, Warszawa 2015, s. 38-51.
- 10 A. Kuczyńska-Zonik, D. Wilczewski, *Okupacje, dekomunizacja i walka...*, s. 46-47; por. V. Pettai, *Overcoming Occupation in the Baltic States: How Much Truth and Justice Has Been There Since 1989?*, [w:] *25 Years after. The Baltic Way and the Collapse of Totalitarian Communism: European Memory and Political Inspirations*, ed. K. Bekere, Riga 2015, s. 75-85.
- 11 Ustawa o Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, Lietuvos Respublikos Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras įstatymas, 16.07.1993, „Valstybės žinios”, 28.07.1993, nr 32-735.
- 12 D. Wilczewski, *Duchy przeszłości krążą nad Wilnem. Litwini spierają się o swoich bohaterów*, „Przeгляд Bałtycki”, 22.08.2019, <https://przekladbaaltycki.pl/13296.duchy-przeslosci-kraza-nad-wilnem-litwini-spieraja-sie-o-swoich-bohaterow.html>.
- 13 Szerzej na temat antysowieckiej partyzantki w krajach bałtyckich: R. Wnuk, *Leśni bracia. Podziemie antykomunistyczne na Litwie, Łotwie i w Estonii 1944-1956*, Warszawa–Lublin 2018.

tewska Rada Najwyższa uchwaliła pierwszą ustawę o przywróceniu praw osobom represjonowanym za opór przeciwko reżimom okupacyjnym, a w 1997 r. Sejm RL przyjął ustawę potwierdzającą status prawny uczestników ruchu oporu przeciwko okupacjom z lat 1940-1990, w tym członków antysowieckiego podziemia niepodległościowego. W 1999 r. Sejm RL dołączył Deklarację Rady Litewskiego Ruchu Walki o Wolność z 1949 r. do dorobku prawnego niepodległego państwa litewskiego¹⁴. Wreszcie upamiętnienie „leśnych braci” dotyczyło także ich przywódców – w 2009 r. uznano Jonasa Žemaitisa za pełniącego obowiązki prezydenta Litwy w latach 1949-1954¹⁵, a istotnego dla niniejszego tekstu Adolfa Ramanauskasa uczyniono patronem roku 2018.

Na poziomie odpowiedzi prawnokarnej Litwa zdecydowała się na daleko idące działania, polegające na próbie pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców wywodzących się ze struktur okupacyjnej władzy sowieckiej (funkcjonariuszy m.in. NKWD, MGB czy KGB). Postępowania prokuratorskie w zasadniczej mierze dotyczyły czynów przestępczych popełnionych na ludności cywilnej, w tym na elicie intelektualnej, społeczności akademickiej czy kadrze urzędniczej międzywojennej Litwy (np. poprzez masowe deportacje), oraz na przedstawicielach antysowieckiego podziemnego ruchu niepodległościowego¹⁶. W tym względzie najistotniejsza okazała się kategoria prawna zbrodni ludobójstwa stosowana do oceny wydarzeń z początku drugiej okupacji sowieckiej Litwy (po 1944 r.), mniej więcej do połowy lat 50. XX w., tj. zaniechania walki niepodległościowej przez „leśnych braci” na szerszą skalę. Poza ludobójstwem, sprawców sowieckich zbrodni ściga się również za zbrodnie przeciwko ludzkości

14 Ustawa w sprawie Deklaracji Rady Ruchu Walki o Wolność Litwy z 16 lutego 1949 r., Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos, „Valstybės žinios”, 27.01.1999, nr 11-241.

15 Uchwała Sejmu Republiki Litewskiej w sprawie uznania Jonasa Žemaitisa za przywódcę Państwa Litewskiego, Lietuvos Respublikos Seimo deklaracija dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu, „Valstybės žinios”, 19.03.2009, nr 30-1166.

16 Szacuje się, że ok. 130 tys. mieszkańców Litwy zostało deportowanych w głąb ZSRS, ok. 200 tys. zostało zaaresztowanych, a ok. 85 tys., w tym ok. 20-25 tys. litewskich „leśnych braci”, zostało pozbawionych życia w czasie sowieckiej okupacji. Zob. L. Mälksoo, *Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law*, „Leiden Journal of International Law”, vol. 14, 2001, s. 762-766.

lub zbrodnie wojenne¹⁷, czego swoistym zwieńczeniem było niedawne skazanie winnych masakry spod wieży telewizyjnej w Wilnie z 1991 r.¹⁸

2. Sowieckie ludobójstwo na Litwie – wymierzanie sprawiedliwości dziejowej przy pomocy prawa karnego

W 1992 r. Sejm RL uchwalił specjalną ustawę o odpowiedzialności za ludobójstwo ludności Litwy¹⁹. Pojawiła się w niej definicja zbrodni ludobójstwa, z jednej strony odwołująca się do Konwencji ONZ z 1948 r. (poprzez wskazanie tych samych czterech grup chronionych: narodowej, etnicznej, rasowej i religijnej²⁰), z drugiej zaś poszerzająca katalog czynów, poprzez które można popełnić ludobójstwo, dodając w porównaniu z rozwiązaniami konwencyjnymi „brutalne tortury” jako jeden z przejawów genocydu (art. 1). Co ważniejsze, w art. 2 ustawy podkreślono, że tortury oraz masowe deportacje popełnione w czasie okupacji zarówno niemieckiej, jak i sowieckiej odpowiadają normom prawa międzynarodowego w zakresie zbrodni ludobójstwa. Trzeba jednak w tym kontekście pamiętać, że w powszechnej interpretacji pojęcia zbrodni międzynarodowych (oraz orzecznictwa międzynarodowych sądów karnych) tortury czy masowe deportacje to przejawy zbrodni przeciwko ludzkości, a nie ludobójstwa²¹.

17 J. Žilinskas, *Broadening the Concept of Genocide in Lithuania's Criminal Law and the Principle of Nullum Crimen Sine Lege*, „Jurisprudence” 2009, 4 (118), s. 344.

18 Sprawców tego zdarzenia – ponad sześćdziesiąt osób, w tym Dmitrija Jazowa, ministra obrony ZSRS w latach 1987-1991 – skazano za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości w wyroku z 31 marca 2021 r. Szerzej: Grzywaczewski: *dzisiaj sąd wydał prawomocny wyrok skazujący sprawców masakry w Wilnie z 1991 roku*, „PolskieRadio24.pl”, 31.03.2021, <https://www.polskieradio24.pl/130/5555/Artykul/2708191,Grzywaczewski-dzisiaj-sad-wydal-prawomocny-wyrok-skazujacy-sprawcow-masakry-w-Wilnie-z-1991-roku>.

19 Ustawa o odpowiedzialności za ludobójstwo ludności Litwy, *Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą*, 9.04.1992, „Valstybės žinios”, 10.05.1992, nr 13-342.

20 Art. 2 Konwencji ONZ z 1948 r. stanowi, że: „ludobójstwem jest którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych jako takich: a) zabójstwo członków grupy; b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy; c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego; d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy; e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”.

21 Szerzej: T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015, s. 222-256.

Jak się wydaje, była to swoista próba dopasowania rozwiązań prawnomiędzynarodowych – za pośrednictwem przepisów prawa krajowego – do faktycznego wymiaru tragedii doświadczanej przez naród litewski przez ponad pół wieku obu okupacji. Można zatem stwierdzić, że litewski ustawodawca, znacznie rozszerzając pojęcie prawne zbrodni ludobójstwa, „od samego początku” niebezpiecznie balansował na granicy naruszenia zasady zakazu retroaktywności prawa karnego²².

Litwa przystąpiła do Konwencji ONZ z 1948 r. w dniu 1 maja 1996 r., a następnie inkorporowała definicję ludobójstwa do kodeksu karnego (art. 71) pochodzącego jeszcze z okresu LSRS, przyjętego później za obowiązujący przez władze niepodległego państwa litewskiego. Wreszcie definicja ludobójstwa znalazła się w treści nowego kodeksu karnego z 2000 r., który wszedł w życie w 2003 r. (art. 99)²³. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że w obu kodeksach definicja zbrodni ludobójstwa została poszerzona względem definicji z Konwencji ONZ o dwie dodatkowe grupy chronione: „grupy polityczne” i „grupy społeczne” (podobnie postąpiły Łotwa oraz Estonia). Co prawda każde państwo ma pełne prawo do swobodnego kształtowania definicji genocydu (jak i innych kategorii wywodzących się wprost z porządku prawnomiędzynarodowego), jednak wszelkie elementy definicyjne nieznanne na gruncie prawa międzynarodowego nie mogą być stosowane retroaktywnie, a jedynie „na przyszłość”. Wreszcie trzeba dodać, że choć ZSRS podpisał Konwencję ws. ludobójstwa 16 grudnia 1949 r., ostatecznie ratyfikując ją 3 maja 1954 r.²⁴, a zatem skutki działania wypełniającego znamiona ludobójstwa mogły być przewidziane (*foreseeable*) przez sprawców dopuszczających się tej zbrodni na przełomie lat 40. i 50. XX w., to jednak polityka organów ścigania Litwy²⁵, aplikujących art.

22 Pierwsze postępowania karne w sprawach dotyczących nazistowskich kolaborantów i przedstawicieli reżimu sowieckiego toczyły się właśnie na podstawie ustawy z 1992 r. Zob. J. Žilinskas, *Broadening the Concept of Genocide...*, s. 336.

23 Ustawa kodeks karny Republiki Litewskiej, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas, 26.09.2000, „Valstybės žinios”, 25.10.2000, nr 89-2741.

24 Kategoria prawna zbrodni ludobójstwa nie została jednak inkorporowana do kodeksu karnego LSRS z 1961 r.

25 Justinas Žilinskas wskazuje wręcz, że dużo prostszym i pewniejszym pod względem prawnym wyjściem w większości spraw dotyczących np. masowych deportacji byłoby oparcie się na kategorii zbrodni przeciwko ludzkości, co do zasady dotyczącej rozległego lub systematycznego

99 do oceny wydarzeń ze wskazanego okresu również w oparciu o kategorię „grupy politycznej”, wzbudziła szereg kontrowersji prawnych, na czele z zarzutem pogwałcenia zasady zakazu karania bez podstawy prawnej. Innymi słowy, nawet w rozumieniu pewnej konstrukcji („fikcji”) prawnej sprawcy nie mogli przewidzieć w momencie czynu, że zostaną skazani za popełnienie zbrodni ludobójstwa na „grupie politycznej” w oparciu o przepisy prawa, które wejdą w życie niemal pół wieku później. Faktu tego nie zmienia konstatacja, że ludobójstwo, należąc do grupy zbrodni międzynarodowych, nie ulega przedawnieniu – dzieje się tak jednak w zakresie definicji przewidzianej przez rozwiązania traktatowe z 1948 r. oraz korespondujące z nimi prawo zwyczajowe. Część dodana przez prawo krajowe również nie podlega instytucji przedawnienia, jednak wyłącznie od momentu wejścia w życie danej ustawy, nie może być wykorzystana bowiem do oceny wydarzeń wcześniejszych.

Warto w tym miejscu nadmienić, że litewscy prokuratorzy poszczególne przypadki odnoszące się do zbrodni popełnionych na „leśnych braciach” kwalifikowali prawnie jako ludobójstwo w oparciu o zamiar zniszczenia w części lub całości właśnie „grupy politycznej”, jaką według śledczych stanowili partyzanci. W danych wyrokach skazujących litewskie sądy powoływały się najczęściej na kategorię „odrębnej grupy politycznej” chronionej przez art. 99 kodeksu karnego Litwy, choć nieraz w orzeczeniach pojawiało się również sformułowanie „odrębna grupa narodowo-etniczno-polityczna”, którą przedstawiciele podziemnego ruchu niepodległościowego mieli być emanacją. Sądy krajowe nie pokusiły się jednak o bliższe wyjaśnienie użytego pojęcia i jego relacji do definicji z Konwencji ONZ z 1948 r.²⁶ Ostatecznie prawnomiędzynarodową weryfikacją polityki przyjętej przez wymiar sprawiedliwości Litwy okazała się sprawa *Vasiliauskas przeciwko Litwie* przed ETPC²⁷.

ataku skierowanego przeciw ludności cywilnej. Por. J. Žilinskas, *Vasiliauskas vs. Lithuania: Battle Lost in the War to Come?*, „International Comparative Jurisprudence” 2016, vol. 2, s. 70.

26 Zob. N. Bruskina, *The Crime of Genocide Against the Lithuanian Partisans: A Dialogue Between the Council of Europe and the Lithuanian Courts*, „European Papers – A Journal on Law and Integration”, vol. 5, 2020, no. 1, s. 144.

27 Wyrok Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Vasiliauskas przeciwko Litwie*, 20.10.2015, skarga nr 35343/05.

W czasach LSRS Vytautas Vasiliauskas był pracownikiem MGB (od 1952 r.), do którego zadań należało m.in. rozpracowanie i zlikwidowanie wszelkich przejawów litewskiego ruchu oporu, określanego mianem zacieklego wroga władzy sowieckiej. W 1953 r. Vasiliauskas uczestniczył w operacji, w której zabito dwóch członków litewskiego ruchu niepodległościowego. Następnie w 2004 r. został on skazany za popełnienie zbrodni ludobójstwa poprzez likwidację „leśnych braci” jako przedstawicieli „grupy politycznej”, co zostało ostatecznie podtrzymane w wyroku Sądu Najwyższego Litwy (SNL) z 2005 r. Warto nadmienić, że w swoim orzeczeniu Sąd Apelacyjny podjął próbę pewnej interpretacji uczestników ruchu oporu jako „grupy politycznej”, stanowiącej jednocześnie istotną część „grupy narodowej” (chronionej przez prawo międzynarodowe). SNL podkreślił natomiast historyczną wagę przeciwstawienia się okupacyjnym formacjom sowieckim przez „leśnych braci” dla całego społeczeństwa litewskiego²⁸.

W 2005 r. Vasiliauskas złożył skargę przeciwko Litwie do ETPC, podnosząc zarzut naruszenia art. 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC)²⁹, tj. zakazu karania bez podstawy prawnej³⁰. Sędziowie Wielkiej Izby ETPC minimalną większością (9 głosów do 8) przychylił się do argumentacji skarżącego, orzekając 20 października 2015 r., że Litwa naruszyła postanowienia EKPC poprzez retroaktywne zastosowanie przepisów prawa krajowego penalizującego zbrodnię ludobójstwa w stosunku do „grupy politycznej”, nieprzewidzianej przez Konwencję ONZ z 1948 r. Trybunał wskazał w tym kontekście na brak dostatecznych wyjaśnień po stronie sądów litewskich i na poziomie przedstawienia oraz analizy stanu faktycznego, jak zarówno na poziomie zaprezentowanej argumentacji prawni-

28 *Vasiliauskas przeciwko Litwie*, par. 36-40.

29 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284).

30 Art. 7 EKPC: „1. Nikt nie może być uznany za winnego popełnienia czynu polegającego na działaniu lub zaniechaniu działania, który według prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowił czynu zagrożonego karą w czasie jego popełnienia. Nie będzie również wymierzona kara surowsza od tej, którą można było wymierzyć w czasie, gdy czyn zagrożony karą został popełniony. 2. Niniejszy artykuł nie stanowi przeszkody w sądzeniu i karaniu osoby winnej działania lub zaniechania, które w czasie popełnienia stanowiły czyn zagrożony karą według ogólnych zasad uznanych przez narody cywilizowane”.

czej, że litewscy partyzanci mogliby stanowić emanację („w części”) grupy chronionej („grupy narodowej”) w świetle Konwencji ws. ludobójstwa. W konsekwencji – w sensie prawnym – w momencie popełnienia czynu Vytautas Vasiliauskas nie mógł przewidywać, że jego zachowanie może zostać ocenione jako zbrodnia ludobójstwa dokonana na grupie chronionej przepisami Konwencji z 1948 r.³¹ Niemniej jednak kilku sędziów głosujących przeciw ostatecznej sentencji wyroku podniosło w swoich zdaniach odrębnych (*dissenting opinions*) brak dostatecznego wzięcia pod uwagę przez ETPC specjalnego kontekstu walki z sowieckim okupantem na Litwie. Ponadto sędziowie wskazywali okoliczność nieponiesienia odpowiedzialności prawnokarnej przez reprezentantów władzy sowieckiej za swoje bezprawne zachowania³².

Pomimo porażki w tej prestiżowej i ważnej również politycznie sprawie przed ETPC – czego dowodem była interwencja Federacji Rosyjskiej jako strony trzeciej w postępowaniu – Litwa nie ustała w wysiłkach wymierzenia sprawiedliwości dziejowej za zbrodnię ludobójstwa, wykonując jednocześnie w pełni ciążące na niej zobowiązania ze sprawy *Vasiliauskas*³³.

3. Sowietkie ludobójstwo w Strasburgu, czyli sprawa *Drelingas przeciwko Litwie* przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka

Jeszcze w trakcie toczącego się w Strasburgu postępowania ze skargi Vasiliauskasa część sądów krajowych zwróciła się z pytaniem prawnym do Sądu Konstytucyjnego Litwy (SKL) dotyczącym zgodności z konstytucją rozwiązania przyjętego w art. 99 kodeksu karnego (w zakresie rozszerzonej definicji zbrodni ludobójstwa)³⁴. Po starannym przeanalizowaniu sprawy SKL orzekł o niezgodności art. 99 kodeksu

31 *Vasiliauskas przeciwko Litwie*, par. 181-182.

32 Joint Dissenting Opinion of Judges Villiger, Power-Forde, Pinto De Albuquerque and Kūris (*Vasiliauskas przeciwko Litwie*), s. 69-70.

33 Resolution CM/ResDH(2017)430: *Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Vasiliauskas against Lithuania*, Adopted by the Committee of Ministers on 7 December 2017 at the 1302nd meeting of the Ministers' Deputies.

34 Sądy zostały w tej mierze wsparte przez grupę deputowanych Sejmu Republiki Litewskiej, którzy również podnieśli w skardze do SKL tę kwestię.

karnego z litewską konstytucją (z art. 31 ust. 2, statuującym prawo do sprawiedliwego i rzetelnego postępowania sądowego), w tym zasadą państwa prawa w części odnoszącej się do możliwości retroaktywnego stosowania fragmentu przepisu penalizującego zbrodnię ludobójstwa popełnioną na „grupie politycznej” lub „grupie społecznej”, wskazując również na naruszenie prawno międzynarodowych zobowiązań Litwy, w tym art. 7 EKPC³⁵. Jednocześnie, zestawiając najważniejsze elementy definicji ludobójstwa na gruncie prawa międzynarodowego (tj. zamiar zniszczenia w części lub całości jednej z czterech grup chronionych), SKL przedstawił rozbudowaną argumentację na poparcie tezy, że w istocie totalitarna polityka ZSRS prowadzona względem ludności podbijanych państw (w szczególności w następstwie aktu agresji przeciw trzem państwom bałtyckim) oparta była na próbie zniszczenia poszczególnych narodów, w tym poprzez masowe deportacje czy zabójstwa (populacja Litwy zmniejszyła się wówczas o ponad jedną piątą). SKL stwierdził, że również w przypadku Litwy, gdzie celem władzy sowieckiej stały się różne „grupy polityczne” oraz „grupy społeczne” (jak „leśni bracia”), zachowania te można zakwalifikować jako zbrodnię ludobójstwa pod warunkiem wykazania, że wskazane zbiorowości stanowiły istotną część „grupy narodowej” lub „grupy etnicznej” (chronionych w świetle prawa międzynarodowego) i ich zniszczenie wpływało destruktywnie na całe społeczeństwo litewskie³⁶. Przywoływane orzeczenie SKL – wraz z wyrokiem ETPC w sprawie *Vasiliauskas* – w zasadniczym stopniu wpłynęło na pracę litewskich sądów w podobnych sprawach, traktujących od-tąd przedstawicieli litewskiego podziemia niepodległościowego jako część „grupy narodowej”, a nie „politycznej”³⁷.

Drugim – i ostatecznym – testem dla litewskiej polityki prawno-karnego ścigania sprawców sowieckiego ludobójstwa stała się sprawa *Drelingas przeciwko Litwie* przed ETPC z 2019 r.³⁸ Stanislovas Drelingas, pracownik MGB, a następnie KGB, w 1956 r. uczestniczył w operacji specjalnej, podczas której schwytano Adolfa Ramanauskasa (ps. „Vanagas”, czyli „jastrząb”) wraz z małżonką (ps. „Vanda”), kluczową

35 Wyrok Sądu Konstytucyjnego Litwy, 18.03.2014, sprawa nr KT11-N4/2014.

36 Ibidem, cz. III, par. 6.2-6.3.

37 N. Bruskiņa, *The Crime of Genocide...*, s. 151-152.

38 Wyrok ETPC w sprawie *Drelingas przeciwko Litwie*, 12.03.2019, skarga nr 28859/16.

postać i jednego z przywódców litewskich partyzantów. Ramanauskasa skazano na karę śmierci, a wyrok SN LSRS wykonano 29 listopada 1957 r. Drelingas został skazany w oparciu o art. 99 kodeksu karnego – już po orzeczeniu SKL i nowej wykładni wskazującej na właściwą metodologię aplikacji Konwencji ONZ z 1948 r. do przypadków zabójstw „leśnych braci”. Działający jako sąd ostatniej instancji SNL stwierdził, że pracujący w strukturach MGB/KGB Stanislovas Drelingas był świadomy celu polityki organów władzy sowieckiej względem litewskiego podziemia niepodległościowego (istnienia specjalnego zamiaru jego zniszczenia), a także roli „Vanagasa” w tym ruchu. Był zatem również świadomy losu, jaki spotka Adolfa Ramanauskasa po jego zatrzymaniu.

Drelingas złożył skargę przeciwko Litwie do ETPC na podstawie zarzutu naruszenia art. 7 EKPC przez państwo litewskie. W wyroku z 12 marca 2019 r. większość składu sędziowskiego (pięć głosów do dwóch) stwierdziła, że Litwa nie złamała postanowień Konwencji. ETPC wskazał, że sądy litewskie w sposób dostateczny i wyczerpujący wyjaśniły istniejące wcześniej wątpliwości co do kwalifikowania aktów wymierzonych w litewskich partyzantów jako zgodne z definicją zbrodni ludobójstwa stypulowaną przez prawo międzynarodowe – co w istocie doprowadziło do stworzenia pewnej hybrydy „etno-narodowo-politycznego ludobójstwa” w toku wykładni Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r. Trybunał jednocześnie podkreślił, że to sądy krajowe znajdują się w najlepszym położeniu co do ustalenia stanu faktycznego oraz zastosowania właściwego prawa, zwłaszcza że to państwa-strony EKPC (a nie Trybunał) są pierwotnie odpowiedzialne za skuteczną gwarancję i realizację praw zawartych w Konwencji. Wreszcie, ETPC stwierdził, że Stanislovas Drelingas znajdował się w sytuacji możliwości przewidzenia konsekwencji swojego czynu wymierzonego w część chronionej „grupy narodowej” poprzez aresztowanie Adolfa Ramanauskasa, jednego z liderów litewskiego podziemia³⁹. 9 września 2019 r. sędziowie Wielkiej Izby ETPC odrzucili wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, co spowodowało, że wyrok Izby strasburskiego Trybunału z 12 marca 2019 r. stał się ostateczny.

39 *Drelingas przeciwko Litwie*, par. 108-110.

4. Ocena orzeczenia *Drelingas przeciwko Litwie* i jego wpływ na możliwość osądzenia innych poważnych zbrodni ZSRS

Sprawa *Drelingas przeciwko Litwie*, która przyniosła aprobatę ETPC dla rozwiązań zastosowanych przez krajowy litewski wymiar sprawiedliwości, była jednocześnie pierwszym historycznym przypadkiem „wyniesienia” osądzenia zbrodni sowieckiego ludobójstwa na poziom międzynarodowy. Fakt ten – obciążenia, choć pośredniego, ZSRS za zbrodnię ludobójstwa (bezpośrednią i w sensie prawnym jedyną odpowiedzialność poniósł wyłącznie sam Stanislovas Drelingas) – nie umknął uwadze zarówno zainteresowanych państw, jak i doktryny, komentujących zasadność wyroku ETPC. Warto zatem przywołać kilka istotniejszych reakcji i odnieść się do potencjalnych implikacji prawnych – ale i politycznych – sprawy *Drelingas*.

Nie powinno dziwić, że wyrazy oburzenia wyraziła przede wszystkim Federacja Rosyjska. Kreml wskazał, że orzeczenie ETPC „otwiera drzwi dla niebezpiecznej rewizji uznanych faktów historycznych”, stanowiąc jednocześnie afirmację dla gloryfikacji „antysemickich bandytów” (tj. „leśnych braci”) przez władze litewskie⁴⁰. Ponadto działaniem niedopuszczalnym według Rosji było uznanie legalności przez ETPC retroaktywnego zastosowania rozszerzonej definicji względem Konwencji ONZ z 1948 r. (i równocześnie odejście od słusznych, w oczach Moskwy, ustaleń ze sprawy *Vasiliauskas*). Nie ulega przy tym wątpliwości, że dla Kremla, prowadzącego od pewnego czasu konsekwentną politykę rehabilitacji Związku Sowieckiego – czego normatywnym potwierdzeniem stało się wejście w życie 16 kwietnia 2021 r. w Federacji Rosyjskiej ustawy zakazującej rozpowszechniania nieprawdziwych informacji na temat weteranów II wojny światowej, a także złożona 5 maja 2021 r. przez grupę deputowanych do Dumy Państwowej poprawka do ustawy „O uwiecznieniu zwycięstwa narodu sowieckiego w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej” z 1995 r., mająca za zadanie wprowadzenie zakazu utożsamiania roli ZSRS z działaniami nazistowskich

40 В МИД РФ выразили возмущение в связи с решением ЕСПЧ по делу «Дрелингас против Литвы», „ТАСС” [V MID RF vyrazili vozmušenie v svāzi s rešeniem ESPČ po delu „Drelingas protiv Litvy”, „TASS”, 14.09.2019, <https://tass.ru/politika/6885804>].

Niemiec⁴¹ – „pośrednia” porażka w Strasburgu w sprawie *Drelingas* była bardzo dotkliwa. Jak się wydaje, to orzeczenie ETPC może być kolejnym elementem składowym z płaszczyzny prawnej interpretacji ważkich wydarzeń historycznych, który ostatecznie „wypchnie” Federację Rosyjską z systemu Rady Europy (choć stanie się to ewentualnie na życzenie samego Kremla)⁴².

Przedstawione argumenty rosyjskie mają przede wszystkim charakter polityczny. Nie należy jednak zapominać, że i na poziomie czystej analizy prawnej orzeczenie ETPC budzi szereg wątpliwości.

Po pierwsze, wskazuje się na wprowadzenie „tylnymi drzwiami” pojęcia „etno-narodowo-politycznego ludobójstwa” do treści Konwencji z 1948 r. całkowicie wbrew ustaleniom państw, które na etapie prac przygotowawczych odrzuciły możliwość ochrony „grupy politycznej” na gruncie Konwencji. W tym świetle, w swoim zdaniu odrębnym do wyroku w sprawie *Drelingas* sędzia Ranzoni podniósł, że zaprezentowana przez sądy litewskie interpretacja pojęcia zbrodni ludobójstwa jest na wskroś współczesna, niebiorąca w ogóle pod uwagę kontekstu wykładni z początku lat 50. XX w., co powoduje, że „nawet z pomocą prawnika” Stanislovas Drelingas nie mógł przewidzieć prawnokarnych konsekwencji swojego czynu w momencie jego popełnienia⁴³. Po drugie, podkreśla się, że chwalone przez ETPC w orzeczeniu z 2019 r. wyjaśnienie wątpliwości faktycznych i prawnych w zakresie wagi partyzantów dla całego społeczeństwa litewskiego było w istocie niepełne (zwłaszcza dotyczące fragmentu definicji z 1948 r. „zniszczenia [...] w części grupy narodowej [...]”) – na co dowodem jest samo orzeczenie ETPC w sprawie *Vasiliauskas*, wydane wszak już *po* orzeczeniu SKL z 2014 r. W tym kontekście wydawać się może nieracjonalne, że ostatecznie „przeważało” orzeczenie Izby (składu siedmioosobowego) z 2019 r. nad wyrokiem Wielkiej Izby (składu

41 Szerzej: Ł. Adamski, *Pamięć pod specjalnym nadzorem. Ile lat więzienia grozi za zajmowanie się historią w Rosji?*, „Kresy24.pl”, 31.05.2021, <https://kresy24.pl/dr-lukasz-adamski-pamiec-pod-specjalnym-nadzorem-ile-lat-wiezienia-grozi-za-zajmowanie-sie-historia-w-rosji/>.

42 Podobnie należy oceniać wyrok Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Kononov przeciwko Łotwie* (skarga nr 36376/04) z 17 maja 2010 r., w którym Trybunał uznał, że skazanie przez Łotwę Wasilija Kononowa, weterana Armii Czerwonej, za popełnienie zbrodni wojennej w 1944 r. nie stanowiło naruszenia EKPC.

43 Dissenting Opinion of Judge Ranzoni (*Drelingas przeciwko Litwie*), s. 48.

siedemnastoosobowego) z 2015 r.⁴⁴ Wreszcie, po trzecie, krytyka dotyczy materialnoprawnej oceny ludobójstwa w tej konkretnej sprawie, kiedy za „współdziałal” w jego popełnieniu litewskie sądy uznały samo zatrzymanie Adolfa Ramanauskasa przez Stanisłova Drelingasa, nie zaś ewentualny udział skazanego pracownika MGB/KGB w jego pokazowym osądzeniu oraz następczym straceniu.

Nie odrzucając w pełni racjonalności przedstawionych powyżej argumentów – zwłaszcza odnoszących się do stricte prawnej analizy definicji zbrodni ludobójstwa i możliwości zakwalifikowania aktów wymierzonych w „leśnych braci” jako istotnej części („emanacji”) grupy narodowej (społeczeństwa litewskiego), chronionej postanowieniami Konwencji z 1948 r. – jak się wydaje, orzeczenie ETPC w sprawie *Drelingas* może być uznane przynajmniej w kilku punktach za przełomowe.

Warto bowiem uwypuklić, że wraz z orzeczeniem ETPC pojęcie sowieckiego ludobójstwa nabrało znaczenia prawnego, a nie wyłącznie historycznej lub politycznej oceny polityki Związku Sowieckiego prowadzonej względem zdominowanych narodów w celu utwierdzenia władzy komunistycznej i wdrożenia ideologii stworzenia nowego „człowieka sowieckiego” (*homo sovieticus*) w miejsce dotychczasowych (wolnych i odrębnych) nacji⁴⁵. Trzeba przypomnieć, że podczas *travaux préparatoires* do Konwencji z 1948 r. to właśnie Związek Sowiecki chciał powiązać konstrukcję ludobójstwa jedynie z ideologią faszystowsko-nazistowską w celu uniemożliwienia w przyszłości przypisania ZSRS zachowań, które mogłyby stanowić zbrodnię ludobójstwa⁴⁶.

Przywołany powyżej zarzut „przepchnięcia” ludobójstwa o charakterze „etno-narodowo-politycznym” do tekstu Konwencji z 1948 r. *ex post facto* (poprzez „postępową” interpretację) skłania natomiast do przypomnienia dyskusji, które poprzedziły przyjęcie Konwencji z 1948 r., i pierwotnej koncepcji zbrodni ludobójstwa zaprezentowa-

44 Por. P. Caroli, *Drelingas v. Lithuania* (N. 28859/16): *The ECtHR Acknowledges the Lithuanian Ethno-Political Genocide*, „International Law Blog”, 18.03.2020, <https://internationallaw.blog/2020/03/18/drelingas-v-lithuania-n-28859-16-the-ecthr-acknowledges-the-lithuanian-ethno-political-genocide/>.

45 N. Werth, *Państwo przeciw społeczeństwu. Przemoc, represje i terror w Związku Sowieckim*, [w:] *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, K. Bartošek i in., Warszawa 1999.

46 Szerzej: W. Schabas, *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*, Cambridge 2009, s. 59-116.

nej przez Rafała Lemkina⁴⁷. Polski prawnik w swoim fundamentalnym dziele pt. „Rządy państw Osi w okupowanej Europie” z 1944 r. podkreślał, że ludobójstwo nie musi oznaczać natychmiastowego zniszczenia danej grupy (np. narodowej) w sensie czysto fizycznym, ale bywa wynikiem skoordynowanej polityki, której celem jest unicestwienie danej wspólnoty poprzez rozkład instytucji politycznych, społecznych, kultury, religii czy języka danego narodu⁴⁸. W rezultacie Lemkin postrzegał represje sowieckie wymierzone w narody państw bałtyckich czy np. *Hołodomor* z lat 30. na sowieckiej Ukrainie jako przykłady ludobójstwa⁴⁹. W ostatecznej redakcji Konwencji z 1948 r. faktycznie zabrakło „grupy politycznej” jako grupy chronionej (która pojawiła się jeszcze w treści rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 96 (I) z 1946 r., po raz pierwszy potwierdzającej, że ludobójstwo stanowi zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego w czasie zarówno wojny, jak i pokoju⁵⁰), natomiast w rozumieniu Lemkina „ludobójstwo polityczne” nie miało być wymierzone w „grupę polityczną”, ale właśnie w „grupę narodową” poprzez unicestwienie jej cech odrębnych i zastąpienie ich cechami narodu (państwa) dokonującego ludobójstwa. Ta konstatacja stanowi naturalne podważenie mitu stworzonego przez ZSRS – uwypuklonego również podczas procesu negocjacji Konwencji ws. ludobójstwa poprzez brak zgody Kremla na włączenie „grupy politycznej” w poczet grup chronionych – że ewentualne „przewinienia stalinizmu” wymierzone były właśnie w „grupy polityczne” lub „grupy społeczne” (np. inteligencję czy bogate chłopstwo, tzw. kułaków), a nie poszczególne narody, które miałyby wszak „dobrowolnie” przystąpić do Związku Sowieckiego. Orzeczenie ETPC w sprawie *Drelingas* ot-

47 Na temat (ewolucji) pojęcia zbrodni ludobójstwa w prawie międzynarodowym w okresie omawianym w opracowaniu zob. J. Sawicki, *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933-1948*, Kraków 1949; a także we współczesnym prawie międzynarodowym, w tym w orzecznictwie międzynarodowych sądów karnych, por. K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010; D. Drózd, *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010.

48 R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington D.C. 1944, s. 79 – za: R. Szawłowski, *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Warszawa 2020, s. 318-319.

49 R. Szawłowski, *Rafał Lemkin...*, s. 491-496.

50 Warto bowiem wspomnieć, że w świetle Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (MTW) w Norymberdze oraz ostatecznego wyroku MTW z 1 października 1946 r. ludobójstwo nie stanowiło odrębnej zbrodni, będąc w istocie jedynie jednym z przejawów kategorii zbrodni przeciwko ludzkości, zespolonej jednak koncepcyjnie z konfliktem zbrojnym (*war nexus*). W. Schabas, *Genocide in International Law...*, s. 35-48.

wiera na nowo możliwość dyskusji w temacie zbrodni ZSRS oraz ich prawnokarnego lub przynajmniej symbolicznego osądzenia, na czele ze „zbrodnią nad zbrodniami”⁵¹.

Wreszcie, nie należy zapominać, że skazanie Stanisłosa Drelingasa za zbrodnię ludobójstwa przez krajowy wymiar sprawiedliwości na Litwie stanowi przejaw suwerennej woli państwa w zakresie prawnej, ale i historyczno-politycznej oceny represji okupacyjnej władzy sowieckiej stosowanych przeciwko narodowi litewskiemu. Interpretacja własnego prawa krajowego przez pryzmat prawa międzynarodowego, również poprzez rozbudowany dialog SKL i SNL z ETPC, świadczy o kompleksowości podejścia sądów litewskich do ważkich spraw historycznych. W tym kontekście prawnokarny filar rozrachunków z sowiecką przeszłością, a w rezultacie „prawda sądowa” wynikająca z poszczególnych orzeczeń, mogą być rozumiane jako dopełnienie „prawdy historycznej” ustalonej przez inne (pozasądowe) organy państwa litewskiego, na czele z Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, w toku rozliczeń ze zbrodniami *ancien régime’u*.

Podsumowanie

Zaprezentowane w niniejszym artykule wysiłki państwa litewskiego zorientowane na prawne osądzenie zbrodni Związku Sowieckiego są z pewnością jednymi z najdalej idących działań normatywnych w tym względzie w całym regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Sformułowana niemal od razu po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. polityka historyczna oparta na tezie „podwójnego ludobójstwa”, dokonanej przez oba reżimy okupacyjne (niemiecki i sowiecki) na narodzie litewskim, została wsparta przez wymiar sprawiedliwości Litwy poprzez próbę pociągnięcia do odpowiedzialności prawnokarnej sprawców konkretnych zbrodni, w tym właśnie „zbrodni nad zbrodniami”. Co więcej, rozszerzenie definicji zbrodni ludobójstwa w litewskim prawie krajowym względem definicji z Konwencji ONZ

51 M. Гнатівський, *Удар по злочинах СРСР: що змінює рішення ЄСПЛ у справі про геноцид у Литві, „Європейська правда”* [M. Gnatovs'kij, *Udar po zločinah SRSR: šo zminûê rišennâ ĘSPL u spravî pro genocid u Litvi*, „Ęvropejs'ka pravda”], 21.03.2019, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/21/7094191/>.

w sprawie zapobiegania i karania zbrodni z 1948 r. (o „grupy polityczne” i „grupy społeczne”) miało w istocie odzwierciedlić tragedię społeczeństwa litewskiego (masowe deportacje, represje, zabójstwa członków antysowieckiego podziemia niepodległościowego) również na poziomie normatywnym.

Wskazana polityka ścigania przypadków genocydu, korygowana poprzez dialog sądów litewskich z ETPC, została ostatecznie zaaprobowana przez Strasburski Trybunał w wyroku z 12 marca 2019 r. w sprawie *Drelingas przeciwko Litwie*, który potwierdził słuszność kwalifikacji prawnej czynów zbrodniczych organów okupacyjnej władzy sowieckiej wymierzonych w „leśnych braci” z zamiarem ich częściowego zniszczenia jako ludobójstwa w zgodzie z rozwiązaniami prawa międzynarodowego. Co warto podkreślić, to nowatorskie „etno-narodowo-polityczne ludobójstwo” litewskich partyzantów otwiera na nowo dyskusję w przedmiocie prawnomiędzynarodowego osądzenia zbrodni Związku Sowieckiego względem podbijanych przez komunistyczną władzę na Kremlu – w pełni suwerennych – narodów, mających stać się częścią „nowego społeczeństwa”, osadzonego na ideologicznej konstrukcji *homo sovieticus*. Przedstawiona przez litewskie sądy, a następnie ETPC, argumentacja nie jest co prawda wolna od zaprezentowanych w opracowaniu pewnych luk czy słabości interpretacyjnych, ale jednocześnie odzwierciedla jasne dążenie Litwy do ostatecznego rozliczenia okresu sowieckiej dominacji nad niepodległym państwem litewskim. W trzy dekady po rozpadzie ZSRS i w czasie, kiedy niejednokrotnie zbrodnicza polityka Związku Sowieckiego podlega procesowi prawnej oraz politycznej rehabilitacji w Federacji Rosyjskiej, aktywność Litwy przypomina, że prawny, polityczny oraz moralny rozrachunek ze zbrodniami przeszłości jest jedną z gwarancji niepowtórzenia się podobnych praktyk w przyszłości.

Bibliografia

- Adamski Ł., *Pamięć pod specjalnym nadzorem. Ile lat więzienia grozi za zajmowanie się historią w Rosji?*, „Kresy24.pl”, 31.05.2021, <https://kresy24.pl/dr-lukasz-adamski-pamiec-pod-specjalnym-nadzorem-ile-lat-wiezienia-grozi-za-zajmowanie-sie-historia-w-rosji/>.
- Bartošek K., Courtois S., Margolin J.-L., Paczkowski A., Panné J.-L., Werth N., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999.

- Bruskinina N., *The Crime of Genocide Against the Lithuanian Partisans: A Dialogue Between the Council of Europe and the Lithuanian Courts*, „European Papers – A Journal on Law and Integration”, vol. 5, 2020, no. 1.
- Caroli P., *Drelingas v. Lithuania (N. 28859/16): The ECtHR Acknowledges the Lithuanian Ethno-Political Genocide*, „International Law Blog”, 18.03.2020, <https://internationallaw.blog/2020/03/18/drelingas-v-lithuania-n-28859-16-the-ecthr-acknowledges-the-lithuanian-ethno-political-genocide/>.
- Drózdź D., *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010.
- Gnatovs'kij M., *Udar po zločinah SRSR: šo zminûê rišennâ ÊSPL u spravi pro genocid u Litvi*, „Ëvropska pravda”, 21.03.2019, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/21/7094191/>.
- Grzywaczewski: *dzisiaj sąd wydał prawomocny wyrok skazujący sprawców masakry w Wilnie z 1991 roku*, „PolskieRadio24.pl”, 31.03.2021, <https://www.polskieradio24.pl/130/5555/Artykul/2708191,Grzywaczewski-dzisiaj-sad-wydal-prawomocny-wyrok-skazujacy-sprawcow-masakry-w-Wilnie-z-1991-roku>.
- Hyndle J., Kutysz M., *Litwa*, [w:] *Lustracja w krajach Europy Środkowej i Państwach Bałtyckich*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2009.
- Iwanek T., *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015.
- Karski K., *Rozpad Związku Radzieckiego a prawo międzynarodowe*, Warszawa 2015.
- Kędziński D. van, *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3.
- Kuczyńska-Zonik A., Wilczewski D., *Okupacje, dekomunizacja i walka o niepodległość w polityce historycznej państw bałtyckich*, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2019, nr 2.
- Kurkuć M., *Związek Sowiecki czy Radziecki? Sowiety czy rady?*, „Arcana”, 27.01.2015, http://www.portal.arcana.pl/Zwiazek-sowiecki-czy-radziecki-sowiety-czy-rady,4294.html?fbclid=IwAR1u345CKISA2N8aS8tw53mGKX4uBMUPndfSmqsVI_d-97qEjPS5oxIC72c.
- Mälksoo L., *Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law*, „Leiden Journal of International Law”, vol. 14, 2001.
- Pettai V., *Overcoming Occupation in the Baltic States: How Much Truth and Justice Has Been There Since 1989?*, [w:] *25 Years after. The Baltic Way and the Collapse of Totalitarian Communism: European Memory and Political Inspirations*, ed. K. Bekere, Riga 2015.
- Sawicki J., *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933-1948*, Kraków 1949.
- Schabas W., *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*, Cambridge 2009.
- Szawłowski R., *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Warszawa 2020.
- V MID RF vyrazili vozmušenie v svâzi s rešeniem ESPĀ po delu „Drelingas protiv Litvy”*, „TASS”, 14.09.2019, <https://tass.ru/politika/6885804>.

- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.
- Wilczewski D., *Duchy przeszłości krążą nad Wilnem. Litwini spierają się o swoich bohaterów*, „Przegląd Bałtycki”, 22.08.2019, <https://przegladbaltycki.pl/13296,duchy-przeslosci-kraza-nad-wilnem-litwini-spieraja-sie-o-swoich-bohaterow.html>.
- Wnuk R., *Leśni bracia. Podziemie antykomunistyczne na Litwie, Łotwie i w Estonii 1944-1956*, Warszawa–Lublin 2018.
- Žilinskas J., *Broadening the Concept of Genocide in Lithuania’s Criminal Law and the Principle of Nullum Crimen Sine Lege*, „Jurisprudence” 2009, 4(118).
- Žilinskas J., *Vasiliauskas vs. Lithuania: Battle Lost in the War to Come?*, „International Comparative Jurisprudence” 2016, vol. 2.

Orzeczenia sądowe

- Wyrok ETPC w sprawie *Drelingas przeciwko Litwie*, 12.03.2019, skarga nr 28859/16.
- Wyrok Sądu Konstytucyjnego Litwy, 18.03.2014, sprawa nr KT11-N4/2014.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Vasiliauskas przeciwko Litwie*, 20.10.2015, skarga nr 35343/05.

Akty prawne

- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284).
- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), (Dz.U. 1952 nr 2 poz. 9).
- Uchwała Sejmu Republiki Litewskiej w sprawie uznania Jonasa Žemaitisa za przywódcę Państwa Litewskiego, Lietuvos Respublikos Seimo deklaracija dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu, „Valstybės žinios”, 19.03.2009, nr 30-1166.
- Ustawa kodeks karny Republiki Litewskiej, Lietuvos Respublikos baudžiamosio kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas, 26.09.2000, „Valstybės žinios”, 25.10.2000, nr 89-2741.
- Ustawa o Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, Lietuvos Respublikos Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras įstatymas, 16.07.1993, „Valstybės žinios”, 28.07.1993, nr 32-735.
- Ustawa o ocenie Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (NKWD, NKGB, MGB, KGB) i bieżącej działalności sztabu tej organizacji, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų

dabartinės veiklos” 3 straipsnio pakeitimo įstatymas, 22.04.1999, „Valstybės žinios”, 5.05.1999, nr 39-1199.

Ustawa o odpowiedzialności za ludobójstwo ludności Litwy, Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą, 9.04.1992, „Valstybės žinios”, 10.05.1992, nr 13-342.

Ustawa ograniczająca prawo zatrudniania byłych kadrowych pracowników NKWD, NKGB, MGB, KGB, Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos, 16.07.1998, „Valstybės žinios”, 22.07.1998, nr 65-1877.

Ustawa w sprawie Deklaracji Rady Ruchu Walki o Wolność Litwy z 16 lutego 1949 r., Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos, „Valstybės žinios”, 27.01.1999, nr 11-241.